

Makale Gönderim Tarihi: 19.03.2025 - Makale Kabul Tarihi: 28.03.2025
DOI: 10.29329/kurepol.2025.1302.3

TÜRK CUMHURİYETLERİNİN BAĞIMSIZLIKLARININ TÜRK KAMUOYU VE MEDYASINA YANSIMASI VE TÜRK DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ

Vusal HASANZADEH¹

Öz

Uluslararası ilişkilerde devletler dış politikalarını belirlerken kamuoyu ve medya faktörü de önemli yerde bulunmaktadır. Özellikle, günümüzde dijitalleşmenin hızlıca artması, teknolojik devrimin her geçen gün iyice gelişmesi birçok alana etki etmekle birlikte devlet, kamuoyu ve medya arasındaki bağlara da etki etmektedir. Devletlerin dış politika hamleleri medya üzerinden kamuoyu tarafından izlenirken şüphesiz ki kamuoyunun takındığı tavır da devlet yöneticilerinin dış politika belirlerken gözden kaçırmadığı bir gerçektir. Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politika alanındaki adımları da kendi ülkesindeki kamuoyu tarafından sıklıkla takip edilmektedir. Bugün Türkiye Cumhuriyetinin dış politikasında Türk dünyası kritik bir konumdadır. Türk dış politikasında Türk Cumhuriyetlerinin önemi her geçen gün artmaya devam etmektedir. Soğuk Savaş sonrası SSCB'nin çöküşü ile bağımsızlık kazanan on beş devletten beşinin (Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan) Türkiye ile aynı kimliğe sahip olması da Türkiye Cumhuriyetinin dış politikası açısından büyük önem taşımıştır. Ayrıca Türk kamuoyu ve medyası Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını kazanma ve sonrasındaki süreci yakından takip etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti karar alıcıları SSCB'nin son dönemlerindeki süreci dikkatle takip ederken Türk Cumhuriyetlerinin tanınıp tanınmayacağı konusu sıklıkla gündeme gelmiş ve medyada da önemli kişiler bu konuda görüşlerini belirtmiştir. Aralık 1986 yılında Kazakistan'da Jeltoksan Olayları ve 20 Ocak 1990 tarihinde SSCB ordusu tarafından gerçekleşen Bakü katliamı bu süreçte Türk kamuoyu ve medyası tarafından takip edilmiş ve özellikle Bakü olayları sonrası Türk kamuoyu büyük tepkiler göstermiştir. Bu çalışmanın temel hipotezi Türk kamuoyu ve medyasının Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlık sürecini çok yakından takip ettiği ve Türk Cumhuriyetlerinin tanınması için Türk dış politikasına olumlu anlamda etki ettiği üzerinedir.

Anahtar kelimeler: *Türkiye Cumhuriyeti, Türk Cumhuriyetleri, Dış Politika, Kamuoyu.*

* Doktora öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, vusalhsnzad8@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3989-0309.

The Resonance of the Independence of the Turkish Republics in Turkish Public Opinion after the Cold War and Its Impact on Turkish Foreign Policy

Abstract

In international relations, when states determine their foreign policies, public opinion and media factors also play an important role. In particular, the rapid increase in digitalization today and the technological revolution developing day by day affect many areas and also effect the ties between the state, public opinion and the media. While the foreign policy moves of states are monitored by the public via the media the attitude of the public opinion is undoubtedly a fact that state administrators don't overlook when determining foreign policy. The steps of the Republic of Türkiye in the field of foreign policy are also frequently followed by the public opinion in its own country. Today, the Turkic World is in a critical position in the foreign policy of the Republic of Türkiye. The importance of the Turkic Republics in Turkish foreign policy continues to increase day by day. The fact that five of the fifteen states that gained independence after the collapse of the USSR after the Cold War (Azerbaijan, Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan and Turkmenistan) had the same identity as Türkiye was of great importance for the foreign of the Republic of Türkiye. In addition, the Turkish public and media closely followed the process of the Turkic Republics gaining independence and the process thereafter. While the decision-makers of the Republic of Türkiye were carefully following the process in the last years of the USSR, the issue of whether the Turkic Republics would be recognized frequently came to the agenda, and important people in the media expressed their opinions on this issue. The Jeltoksan Incidents in Kazakhstan in December 1986 and the Baku massacre carried out by the USSR army on January 20, 1990 were followed by the Turkish public and media during this process, and the Turkish public showed great reactions especially after the Baku incidents. The basic hypothesis of this study is that the Turkish public and media followed the process of the independence of the Turkic Republics very closely and had a positive effect on Turkish foreign policy for the recognition of the Turkic Republics.

Keywords: *Republic of Türkiye, Turkic Republics, Foreign Policy, Public Opinion.*

1. Giriş

Uluslararası sistemin en önemli aktörlerini incelediğimi zaman şüphesiz ki devletler ön sırada gelmektedirler. Tarihten günümüze devam eden süreçte devlet oluşumları varlığını sürdürürken bu çerçevede devletlerin hayatta kalmaları için politikalar üretmektedirler. Bu bağlamda devletler kendi içyapılarını korumak ve toplum-

la arasındaki bağları koruyup düzenlerken politikalar geliştirirken, dış ilişkilerinde de diğer devletlerle ilişkilerini bir düzleme oturtmak için politikalar oluşturmaktadırlar. Devletlerin dış politikasını oluştururken birçok dinamiği dikkate alarak etki ettiği görülmektedir. Devletlerin dış politikasının oluşmasında en önemli etkenlerden biri kamuoyu (ulusal ve uluslararası) ve medya (ulusal ve uluslararası) faktörlerdir. Devletlerin kendi dış politikalarını oluşturduğu zaman kendi kamuoyunun da bu konuya nasıl yaklaştığını çoğu kez gözlemlemektedir. Ancak şunu da vurgulamak gerekir ki, kamuoyunun devletlerin dış politikasına etkisi her devlet-kamuoyu ilişkisinde aynı derecede etkili olmazken, burada etkili faktör şüphesiz ki devletlerin hangi tür egemenlik türlerine sahip olduğudur. Egemenlik türleri açısından devletler demokratik ve baskıcı (otoriter, totaliter ve teokratik) olarak değerlendirilirken (Aydilek, 2021, ss. 8-12), şüphesiz ki demokratik devletlerde kamuoyunun devletin dış politikasına etki ettiği görülmektedir.

Bu çalışmamızda SSCB'nin çökmesi sonrasında Türk Cumhuriyetlerinin kazandıkları bağımsızlıklarının Türk basınında nasıl yankılandığı üzerine durulurken bu bağlamda ilk önce bu süreçte kritik yerde duran Almatı (1986) ve Bakü (1990) olaylarının Türk kamuoyunda nasıl yankılandığı ve Türk dış politikasına nasıl etki ettiği incelenmekle birlikte Türkiye-Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin 1991-1992 yıllarına önem verilerek bu süreçteki ilişkilerin basında nasıl yer aldığına dair bazı haberlere yer verilecektir. Bu çalışmanın temel hipotezi Türk kamuoyu ve medyasının Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlık sürecini çok yakından takip ettiği ve Türk Cumhuriyetlerinin tanınması için Türk dış politikasına olumlu anlamda etki ettiği üzerinedir. Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlık sürecinin Türkiye'de nasıl yankılandığı üzerine önemli çalışmalar yapılmıştır. Emekli Büyükelçi Bilal Şimşir'in *Azerbaycan* (2011) isimli eseri bu konuda çok önemli kaynakların başında gelmektedir. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetlerini tanımadan önce bölgeye giden heyetteki üç kişiden biri olan Bilal Şimşir'in ele aldığı bu eser sadece dönemin Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini ele almakla kalmayıp, SSCB'nin çöküş süreci ve sonrasında Türk basınında ve kamuoyunda Türk dünyasına bakışın ne derecede olduğu, Türk siyasi karar alıcılarının sürece dair adımlarını anlamak için çok önemli bir kaynak olmakla birlikte 1991-1994 yıllarında Ermenistan'ın Azerbaycan toprağı olan Karabağ'ı işgal etmesinin Türk kamuoyu ve medyasında nasıl ele alındığı da çalışmada yer almıştır. Prof. Dr. Uğur Üçüncü tarafından 2018 yılında ele alınan "Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlıklarının Türk Kamuoyunda Yankıları" başlıklı kitap bölümü de Türk kamuoyunun Türkiye Cumhuriyetinin Türk Cumhuriyetlerini tanımasında önemli derecede baskı uyguladığını detaylı şekilde ele almakla birlikte farklı ideolojik düşünceye sahip gazete yazarlarının sürece nasıl baktığını incelemesi de dönemi anlamak için önemli derecede mühim rol oynamaktadır (Üçüncü, 2018, ss. 551-584). Hakan Kurt çalışmasında Türk kamuoyu ve basınının sürecin yakından takip edildiği belirtilmekle birlikte yazar yine de Türk basınının "yetersiz" olsa da ilgi gösterdiğini, ancak bu ilginin olmasının bile "olumlu" olarak değerlendirilebileceği kanaatinde-

ir (2013, s. 137). Bununla birlikte SSCB ordusunun 20 Ocak 1990 tarihinde Bakü'de Azerbaycan halkına karşı yaptığı katliamın Türk basınında ve kamuoyunda geniş yer aldığına dair de son yıllarda önemli çalışmalar yapılmıştır (Akarslan, 2018, ss. 92-97; Kiraz, 2022, ss. 56-73; Narımanoglu, 2023, ss. 101-124).

Çalışmanın birinci bölümünde dış politikanın ne olduğu, devletlerin dış politika analiz süreçlerinde rasyonel karar verme modelleri üzerinde durulacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise devletlerin dış politika oluşumunda etkili olan kamuoyu ve medyanın dış politika ile olan bağlantısına dair değerlendirme yapılacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını kazanma süreci ve kazanmaları sonrasında Türk kamuoyu ve medyasının bu süreci nasıl karşıladığı incelenecektir.

Çalışmanın son kısmında ise, ulaşılan sonuçlar vurgulanacak ve Türkiye Cumhuriyetinin günümüz dış politikasında Türk Cumhuriyetlerine dair attığı adımlara dair ilginin kamuoyunda artma nedenine de değinilecektir.

2. Dış Politika Analizinde Rasyonel Karar Verme Modelleri

Devletlerin dış politika süreçlerinde rasyonel karar verme modelleri, rasyonel olmayan karar verme süreçleri, grup içi karar verme sendromları, çoklu sezgisel, rol teorisi gibi modeller karşımıza çıkmaktadır (Konu hakkında detaylı bilgi için bk. (Gülmez ve Gülmez, 2022, ss. 13-40). Bu çalışmada Rasyonel Karar Verme Modelleri üzerinde durulacaktır. Dış politika Analizinde Rasyonel Karar Verme Modellerini incelemekten önce dış politika kavramının ne olduğuna dair değerlendirme yapmak gerekmektedir. Dış politika kavramı ile ilgili literatürde birçok tanımlanma yapılmıştır. Valerie Hudson dış politikayı “Ulusal Hükümetlerin dış varlıklarla ilişkilerindeki amaçlara ulaşmak için seçtikleri strateji ya da yaklaşım” diye tanımlarken (Hudson, 2016, s. 14) Ömer Kürkçüoğlu da dış politika kavramı üzerine birçok tanımlama olduğunu ve bunlardan yola çıkarak dış politikayı “bir devletin başka bir devlete veya devletler ya da daha geniş anlamıyla uluslararası alana karşı izlediği politika” olarak belirtirken dış politika ile uluslararası ilişkiler arasındaki farkı da incelerken ise “bir ülkenin, kendi sınırlarının ötesine karşı izlediği politika, o ülke açısından “dış politika”dır; daha geniş bir açıdan (sistem açısından) bakıldığında ise bir “uluslararası ilişki”dir” değerlendirmesinde bulunmuştur (Kürkçüoğlu, 1980, ss. 311-312). Bruce Russett ve Harvey Starr da dış politikayı incelerken uluslararası ilişkilerin içini kaplayan ana öğe ve devletlerin küresel sisteme yönelik çıktıkları olarak ifade ederken (Akıllı, 2013, s. 11), Andrew Heywood da dış politikayı “hükümetlerin, genellikle yabancı hükümetlerle ilişkileri yoluyla devlet sınırları dışındaki olayları etkileme veya yönetme girişimlerini ifade eder” diye tarif etmiştir (Gürel, 2018, s. 2). Joshua Goldstein ve Jon Pevehouse ise dış politika sürecini ele alırken bunun bir “karar alma süreci” olduğunu devletlerin hükümetler içindeki kişilerin, yani karar

alıcıların belirlediği hareketler çerçevesinde adım attığını, karar almanın da dış dünyadan gelmiş olan geri bildirimler neticesinde ayarlamaların yapıldığı bir “yönlendirme” sürecidir (Goldstein ve Pevehouse, 2013, s. 127). Genel olarak Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde Dış Politika Analizi araştırmalarının II. Dünya Savaşı sonrasında açık bir alan olarak ortaya çıkmış, konuyla alakalı olarak 1950’li ve 1960’lı yıllarda kurucu kuşağın gerçekleştirdiği çalışmalar bu alanın teşekkül merhalesini oluştururken, bu dönem yapılan çalışmalar devletlerin birbirileri ile aralarındaki ilişkilere etki eden değişkenlerin listesini çıkarmayı hedefleyen çok düzeyli araştırmalar olarak literatürde yerini almış ve bu çalışmalardaki hedef, dünya politikasında etkili olan oyuncuların adımlarının kaynaklarına ulaşmak ve bu adımları açıklayacak çerçeveler yaratmak, eğer mümkün olursa da tahminde bulunmaya uygun bir bilimsel modelleme kurgulamaktır (Güleç, 2018, s. 86).

Uluslararası ilişkileri daha iyi analiz etme konusunda önemli bir araç olan karar verme yaklaşımlarının tarihi geçmişe dayanmaktadır. M.Ö. 5. Yüzyılda yaşamış Yunan tarihçi Thucydides, Peloponez Savaşlarını anlattığı kitabında, şehir devleti liderlerinin karar vermesine sebep olan nedenleri incelerken çevresel, algı ve daha derin psikolojik faktörleri de ele alarak anlatmaya çalışmıştır (Turgut, 2020, s. 2). Dış politika analizinde önemli bir yere sahip olan karar verme modelleri kullanılarak gerçekleşen analizlerde hem karar vericilerin süreçteki rolleri hem de alınan kararların hangi düzeyde etkili olduğu gerçekleşen bu analizler ile netlik kazanmakla birlikte dış politika analizinin bir disiplin boyutuna ulaşması, günümüze kadar birçok akademik eserin yapılmasına ve bu sahada birçok analiz modelinin geliştirilmesine uygun ortam yaratmıştır. (Gündoğdu, 2020, ss. 233-234). Dış politika analizinde önemli yaklaşım modellerini geliştiren isimlerden biri şüphesiz ki Graham Allison’dur. Amerikalı Akademisyen Allison’un 1962 Küba Füze Krizi’ni anlattığı “Kararın Esası” (The Essence of Decision) isimli kitabı, dış politika modelleri üzerinde duran en önemli eserler arasında yerini almıştır. Allison bu kitabında ABD ile SSCB arasında on üç gün devam eden sinir savaşının ABD lider yönetimi tarafından nasıl sıcak savaşa dönüşmeden yöneltildiğini esas üç rasyonel karar verme modeliyle izah etmektedir (Gülmez ve Gülmez, 2022, s. 20). Allison bu modelleri Rasyonel Aktör Modelini (RAM) Model I, Örgütsel Süreç Modeli (Örgütsel Davranış) Model II ve Bürokratik Politika Modeli (Hükümet Siyaseti) Model III olarak ifade etmiştir. Allison’a göre analistler dış politika sorunları üzerine büyük ölçüde üstü kapalı kavramsal modeller açısından düşünmekte ve genel olarak çoğu analistin analiz yaparken rasyonel aktör modeli çerçevesinde analiz yaptığını, örgütsel süreç modeli ve bürokratik politika modeli diye ifade edilen iki “alternatif” modelin açıklamalarda ve tahminlerde önemli pay sahibi olduğunu da ifade etmektedir (Allison, 1969: 689-691).

Graham Allison’un modellerinin yeniden formüle edilmesinin gerektiğini belirten Jonathan Bendor ve Thomas Hammond, Allison’un çalışmasının, bürokrasi ve dış politika çalışmalarına yönelik daha bilinçli bir teorik yaklaşımın uygulanabilir olduğunu gösterdiğini belirtmekle birlikte Bendor ve Hammond daha önce mevcut olan

literatürün olaylar ve kararlar için çok nadiren alternatif açıklamalar geliştirdiğini, ancak Allison'un geliştirdiği rasyonel karar verme modelleri arasında sayılan rasyonel aktör modeli, örgütsel süreç modeli ve bürokratik politika modeli gibi üç formülün önceki çalışmaların çoğunda var olan olayların açıklamalarında nasıl açık hale getireceğini ifade etmişler ve Allison'un bunu yaparak, bürokrasinin dış politika üzerindeki etkisine dair çalışmanın daha bilimsel temele oturtulmasına yardımcı olduğu da yazarlar tarafından vurgulanmıştır (Bendor ve Hammond, 1992, s. 301).

2.1. Rasyonel Aktör Modeli

Graham Allison'un öne sürdüğü ilk modellerden biri Model I diye ifade ettiği Rasyonel Aktör Modelidir (RAM). Bu modele göre, karar vericiler rasyonel kişilerdir ve aldıkları kararlarda kâr-zarar analizi yapmaktadırlar ve adım atarken olası muhtemel alternatif kararlar ilk önce belirlenmekte ve bu kararların içinden en az riskli veya en kârlı olanı seçilmektedir (Gülmez ve Gülmez, 2022, s. 20). Bu çerçevede genel olarak baktığımızda rasyonel karar verme süreci beş aşamadan oluşmaktadır:

1. Karar vericiler, karar vermeleri gereken durum ile ilgili amaçlarını açık şekilde gösterirler ve bu durumdan nasıl bir kâr elde etmek istediklerini veya en az zararlar nasıl çıkmak istediklerini belirlerler;
2. Önem sırasına göre hedefler belirlenir ve bu sayede hangi sonucun karar vericilerin kendisi için vazgeçilmez olduğunu ve bunun için hangi amaçlardan taviz verebileceklerini kararlaştırmış olurlar;
3. Üçüncü olarak, amaçlara varmak için tahmin ettiklerini alternatif eylemleri dış politika adımlarını sıralarlar;
4. Dördüncü olarak, belirledikleri alternatif eylemlerin oluşturacağı muhtemel neticeleri değerlendirirler;
5. En son olarak, bu eylemlerden en kârlı veya en az maliyetli olanını bularak gerçekleştirirler (Gülmez ve Gülmez, 2020, s. 21).

Rasyonalite hipotezi, devlet veya hükümet adına karar verme yetkisine sahip olanların kendilerini hedeflere ulaştıracak en iyi alternatifini tespit ederken gerekli olan tüm bilgilere sahip olduklarını, tüm alternatifleri göz önünde bulundurdıklarını ve en nihayetinde de en iyi karara ulaştıklarını düşünseler de yapılan bazı araştırmalarda zaman içerisinde bu varsayımların bazı ciddi noksanları olduğu ve karar vericilerin en azından RAM'ın tanımlandığı çerçevede rasyonel davranmadıkları görünmüştür (Güleç, 2018, s. 91). Karar verme sürecinde karar vericinin gerekli olan tüm bilgilere sahip olması ve tüm seçenekleri göz önünde bulundurmasının mümkün olmadığı bu konuda bilinmesi gereken bir husustur. Çünkü bunun için gerekli zaman ve kaynaklar yetmeyebilmektedir (Güleç, 2018, s. 91). Bu doğrultuda Herbert Simon karar vericilerin saf rasyonaliteye varamadıklarını, fakat belirli bir politika dilemması ile karşılaştıklarında kendilerinin "prosedürel" rasyonalite adım attıklarını öne sürmektedir.

Bu sebepten dış politika yapıcılarını Simon'un "sınırlı rasyonalite" olarak ifade ettiği yapılar içinde hareket etmektedirler. (Yalçın, 2021, s. 882). Yukarıda da belirttiğimiz gibi Allison RAM Modelinin her zaman olayları açıklamada yeterli olmadığını örgütsel süreç modeli ve bürokratik politika modelinin de karar verme modelleri olarak açıklamalarda önemli pay sahibi olduğunun altını çizmiştir (Allison, 1969, s. 691).

2.2. Örgütsel Süreç Modeli

Örgütsel süreç modelinde (Model II) devlet, birkaç çeşitli yapıdan oluşan bir mekanizma ve mekanizmadaki birçok özgür parçanın ortak bir amaç uğruna bir araya geldiği sistemselsel bir bütün olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede devleti oluşturan bu kurumlar, siyasi olarak tespit edilmiş olan amaçlar çerçevesinde koordineli bir şekilde hareket etmek mecburiyetindedirler (Gündoğdu, 2023, s. 235). Örgütsel süreç modeli birey ve grup içerisinde mevcut olan dinamikler yerine kurumlar ve kurumsal süreçlere daha çok odaklanmaktadır. Kurum kültürünün belli davranış kalıplarını meydana getirdiğini esas alan örgütsel süreç modeli dış politika kararlarının kurum kültüründen etkilendiğini ileri sürmekte ve kurum kültürü aynı zamanda karar vericilere belli bir çerçevede karar verme adet ve alışkanlığı kazandırmaktadır (Gülmez ve Gülmez, 2020, s. 23). Allison örgütsel süreç modeli üzerinde inceleme yaparken hükümetlerin politika uygularken örgütlerden oluştuğu gerçeğinin unutulmaması gerektiğini belirtmiş ve hükümet davranışının, liderlerin kasıtlı seçimlerinden çok standart davranış kalıplarına göre işleyen büyük kuruluşların çıktıkları olarak ikinci bir kavramsal modele göre anlaşılabilir olduğunu ifade etmiştir (Allison, 1969, s. 698). Allison büyük bir sorun yelpazesine cevap verebilmek için hükümetler, belirli alanlara dair birincil sorumluluğun aralarında paylaşıldığı büyük kuruluşlardan oluştuğunu ve her kuruluşun özel bir dizi sorunlar ilgilenerek bu sorunlar üzerinde yarı-bağımsız hareket ettiğinin altını çizmektedir. Ayrıca hükümet liderlerinin bu kuruluşların davranışlarını büyük ölçüde kontrol edemediğini göz önünde bulundursak karmaşık rutinleri gerçekleştirmek için çok sayıda bireyin davranışının koordin edilmesi gerektiği ve koordinasyon içinde standart işletim prosedürlerinin ortaya çıktığı da görülmektedir (Allison, 1969, s. 698).

Görüldüğü gibi bu modelde hükümet liderleri tek başına bir krizi geniş çerçevede ele almamaktadırlar. Bunun yerine meselenin daha küçük önemli yerlerini komitelere, bölümlere ve hükümete destek duran diğer bürokratik birimlere iletmektedirler (Yalçın, 2021, s. 884). Örgütsel süreç modelini eleştirenler bu modelin genel olarak meselenin özüne inmeyi sınırlandırdığı ve alternatif perspektiflerin yetersizliği sebebiyle bireylerin adım atma kabiliyetini sınırladığı gerçeğinden şikayet etmektedirler. Buna ek olarak bu modeli uygulamak, ölçülebilir sonuçlara sahip belirli şartlar için standart protokolün yaratılmasıyla karar vermeyi kolaylaştırma potansiyeline sahip olduğunu belirtenler de mevcuttur. Başka bir ifadeyle örgütsel süreç modeli bürokratik uygulamaların ölçülen gidişatını tahmin etmekte ve bir kriz anında kolayca uygulanabilecek protokoller meydana getirmeye çalışmaktadır (Yalçın, 2021, s. 885).

2.3. Bürokratik Politika Modeli

Bürokratik politika modeli (Model III) rasyonalist davranışı esas aldığı için RAM'a benzer bir pozisyonda bulunsun da, RAM'dan esas farkı dış politika karar verme sürecinde birden fazla aktörün var olduğunu belirtmesidir. Bu modele göre, dış politika kararlarını umumiyetle tek kişi yerine çeşitli hükümet aktörlerinin müdahil olduğu bir grup kararlaştırmaktadır. Ülkenin en yetkilisi olan devlet başkanı, kararlarda en önde görünse de, alınan kararın arka sahnesinde birçok kurum ve aktörler yer almaktadır. Bu sebeple, bürokratik politika modeli dış politika kararları, kurumlar ve bireyler arasında gerçekleşen politik bir pazarlık sürecinin neticesi olarak değerlendirilmektedir. Bu pazarlık sonucunda orta yol bulunarak her kesimi memnun edecek veya en azından kimsenin karşı çıkmayacağı bir alternatif belirlenmektedir (Gülmez ve Gülmez, 2022, s. 22). Bu süreç, hem üst düzey bürokratlar ve siyaset yapıcılar hem de dış politika kurumları arasında sürekli bir yarışma ortamında gerçekleşmektedir. Kurumlar ve kişiler arasında yanlış bilgilendirme, bilgi saklama, bilgi akışını çarpıtma, kişisel kıskançlıklar ve engellemeler gibi durumlar bürokratik politika ortamında karar vermenin en göze çarpana özellikleri olarak görülmektedir (Güleç, 2018, s. 93). Karar vermeye etki eden ilave faktörler aynı zamanda belirli hedeflerin önem seviyelerini ve her bir tarafın simgelediği siyasi değerleri de içermektedir (Yalçın, 2021, s. 883).

Bürokratik modele ile ilgili çalışmalar yapan Morton Halperin çalışmasında ABD karar alma mekanizması üzerinde durmuştur. Onun fikrine göre, Başkanın amacı yeniden seçilmek, bürokratların temel amacının ise terfi etme olduğunu, terfi etmek için de en önemli kural ise, kendi kurumlarının hedeflerini kendi kişisel hedefleri gibi benimsemek olduğunu ve kurumların bürokrasi içinde üstlendikleri sorumlulukları, hareket sahasını genişletmeye çalıştıklarını ifade etmektedir (Turgut, 2020, s. 3). Stephen Krasner ise bürokratik modelin yanlış olduğunu ifade etmektedir. Krasner'e göre bürokrasinin var olma sebebi başkana karşı kendi çıkarlarını korumak değil, dış politika karar alma sürecinde başkana yardımcı olmaktır (Turgut, 2020, s. 3). Ek olarak, bürokratik politika modeli, devletlerin neden bazen rasyonel olmayan tavırlar çerçevesinde hareket ettiğine dair mantıklı bir açıklama olarak sıklıkla lanse edilse de, bu yaklaşımın ABD yönetiminde olduğu gibi gücün kendisinde yoğunlaştığı yürütme organı gibi kuruluşları yeteri kadar hesaba katmadığına dair eleştiriler de almaktadır (Yalçın, 2021, s. 884). Bürokratik politika modelinin RAM'dan farkını yukarıda belirttikten sonra örgütsel süreç modelinden de farkını belirtmek gerekmektedir. Örgütsel süreç modeli ve bürokratik model arasındaki en önemli fark örgütsel süreç modelinde kararlar önceden tespit edilen prosedürler neticesinde, daha otomatik sürecin sonunda sonuçlanırken, bürokratik karar modelinde yürütme organı içerisinde yer alan, çeşitli öncelik, çıkarlar ve algılama biçimlerine sahip olan birçok aktörün arasında gerçekleşen bir pazarlık bulunmaktadır (Turgut, 2020, s. 3).

3. Dış Politikada Medya ve Kamuoyu Etkisi

Uluslararası ilişkilerde önemli aktör olan devletlerin dış politikada karar alma süreçlerinde medya etkili bir kitle iletişim aracı olmakla birlikte kamuoyunun meydana getirilmesinde aktif rol alan medya, hükümetlerin dış politika planlarına yön vermede etken bir konumdadır (İpek, 2018, s. 153). Medya halk, devlet ve uluslararası alanlar arasında bilginin nakli meselesinde köprü konumunda yer alırken, Chris Alden ve Amnon Aran medyanın dış politika üstündeki etkisini üç perspektif üzerinden (gündem belirleme, bilgi toplama evi ve hükümet propaganda aracı) değerlendirirken (Gürel, 2018, s. 10) bazen medyanın karar vericilerinden görmediği konuları gündeme getirmek için baskı uyguladığı da, bazen de büyük medya kurumlarının gerçekleştirdiği rapor yada çalışmalar karar vericiler için bilgi kaynağı olarak istifade edilmektedir (Gürel, 2018, s. 10).

Kamuoyu ve dış politika arasındaki bağlantı sıklıkla tartışılmaktadır. Bu bağlantıya değinmeden önce kamuoyunun ne olduğu üzerine durmakta fayda var. Kamuoyunun tanımı üzerinde birçok farklı tanımlamalar yapılmakla birlikte Duygu Sezer kamuoyunun ne olduğu – ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: “çeşitli istek ve çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla birbirleri ile yarışan, bu istek ve çıkarlara uygun kanaatlerle karar vericiyi etkilemeye çalışan ve siyasal, sosyal ve ekonomik nedenlerle toplumda en üstün güce ve olanaklara sahip olan grupların ifade ettikleri ve halk yığınlarına yaydıkları kanaatler” (Bayram, 2011, s. 79). Mehmet Gönlübol ulusal kamuoyunun dış politikadaki yeri ve öneminin dış politikanın en önemli iç unsurlarından biri olduğunu, kamuoyunun sistemin ne olduğundan bağımsız bütün ülkeler tarafından kabul edilmiş, bu sebepten de kamuoyunun istenen yönlerde yaratılması ve denetlenmesi yollarına gidildiğini belirtmekle birlikte fakat bütün ülke halkının dış politikanın tespit edilip yürütülmesinde etkili olduğu sonucunun düşünülmemesi gerektiğini bu süreçte olumlu etkileri en çok örgütlenmiş gruplar ve fikir önderleri tarafından icra edildiğini vurgulamıştır (Gönlübol, 1968, s. 95). Dış politika seçimleri ile kamuoyunun etkisi üzerinde yapılan araştırmaların birçoğu kamuoyunun dış politikaya etki ettiği üzerinde ortak kanıya sahiptir. Diğer açıdan kamuoyunun dış politika kararları üzerindeki sınırlayıcı rolü birçok uzman tarafından kabul görülürken kamuoyuna karşı bu sınırlayıcı yaklaşıma göre yöneticiler dış politika kararlarında kamuoyunu onayını gözetmek mecburiyetindedir (Gürel, 2018, s. 9). Kamuoyunun dış politikaya neden ilgili olduğu konusunda ise birçok değerlendirme yapılırken Herbert Golhamer’e göre insanlar dış politika ile ilgili meselelerle alaka gösterebilirler de, herhangi bir etki edemeyeceğini düşünürken, işlerini yapmak, evlatlarını yetiştirmek gibi farklı hususların tahakkümü altında oldukları için zamanlarının olmadığını, dış politika hakkında problemlerin çok zor görülmesi sebebiyle uzmanlara bırakılması gerektiği düşünülmekte ayrıca insanlar bu meseleler ile ilgili deneyimsiz oldukları için ne tür mücadele edecekleri hakkında bir bilgileri de yoktur (Karaduman ve Duru, 2022, s. 138). Netice olarak medya ile kamuoyunun dış politika çıktıları ile ilgili dış politika probleminin niteliğine dair önemli etkileri olduğu görülürken, probleminin

kriz durumuna dönüştüğü anlarda kamuoyu ve özellikle de kamuoyunu yönlendiren medyanın dış politika üzerinde mühim etkileri ve yardımları olmaktadır (Bayram, 2011, s. 79).

4. Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını kazanması süreci ve Türk kamuoyunun bakışı

II. Dünya Savaşı'nın bitişinden kısa bir süre sonra uluslararası sistemde iki kutuplu bir yapı ortaya çıkmış, bu kutuplardan biri ABD'nin liderlik ettiği Kapitalist Batı Bloku olurken, diğer kutup ise SSCB'nin liderlik ettiği Sosyalist Doğu Bloğu olmuş ve iki taraf arasında yaklaşık yarım asır süren siyasi, ekonomik, ideolojik ve.d. mücadele sonucunda 25 Aralık 1991 tarihinde SSCB çökmüştür. SSCB'nin çöküşü sonrasında on beş devletten bağımsız devlet ortaya çıkarken bu beşinin (Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan) Türk Cumhuriyetleri olması Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasında artık bir Türk dünyası dönemini başlatmış ve Türk kamuoyu ile medyası da bu süreci yakından izlemiştir. Türkiye'nin kendisi ile ortak kimliğe sahip soydaşlarının var olduğu Güney Kafkasya ve Orta Asya coğrafyasına dair atacağı adımlar merak konusu olmuştur (Hasanzadeh, 2024, s. 82). Bu konuya geçmeden önce sürece giden yolda Aralık 1986'da gerçekleşen Almatı olayları ve 20 Ocak 1990 tarihinde SSCB yönetiminin Azerbaycan'ı işgal ederek Bakü'de gerçekleştirdiği katliam ve Türk kamuoyu ve medyasının bu olaylara olan bakışını incelemek gerekmektedir.

Türk kamuoyunun Türk dünyası ile ilgili konulara Afganistan'ın SSCB tarafından işgali sonrası Türkiye'ye göç ile gelen Türk soylu halk sayesinde yavaş yavaş yönelimi artmıştır. Bununla birlikte 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren kamuoyu Türk dünyasına iyice yönelmeye başlamıştır. Türk kamuoyunun ve medyasının bu süreçte dikkatini çeken olaylar başında 1986 yılında gerçekleşen Almatı Olayları ve 20 Ocak 1990 tarihinde gerçekleşen Bakü Katliamı gelmiştir. Aralık 1986'da Almatı olayları ve 20 Ocak 1990 tarihinde SSCB yönetiminin Azerbaycan'ı işgal ederek Bakü'de gerçekleştirdiği katliamı Türk basını ve kamuoyu detaylı bir şekilde takip etmiştir. İlk önce Almatı olayları hakkında kısa bilgi vermek gerekmektedir. Jeltoksan olayları olarak da literatüre geçen bu ayaklanma dönemin SSCB lideri Mihail Gorbachev'in dönemin Kazakistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Dinmuhammed Konayev'i görevinden alıp onun yerine Rusya Sovyet Federatif Cumhuriyetinden Gennady Kolbin'i tayin etmesi sonrasında 17 Aralık 1986 tarihinde Kazak halkı tarafından ayaklanmalar başlamış, Merkezi Komite Binası karşısında 200-300 öğrenci toplanmaya başlarken, 18 Aralık tarihinde KGB birlikleri protestoyu bastırmış, 2000'den çok kişi tutuklanmış, 100'lerce insan yaralanmış ve en az 3 kişinin öldürülürken bu ayaklanmalar sonrasında SSCB'nin kardeşlik ve birlik üzerine inşa edilen mit parçalanmıştır (Kara, 2012, 417). Prof. Dr. Abdulvahap Kara bu protestoların milli olmasına rağmen milliyetçilik boyutunda olmadığını, Sovyet yetkililerin Kazak heyetlerini sindirme politikalarını haklı göstermek için bu olayları "Ruslara karşı düşmanlık ve

milliyetçilik sıfatı” verildiğini belirtmiş, protestolara neden olan meselenin SSCB’nin atadığı Kolbin’in Kazakistan haricinden gelmesi ve ülkeyi tanımaması olmuştur (Kara, 1997, s. 157). Bu olaylar SSCB’de bir ilke neden olmuş, ilk defa böyle bir kapsamlı protestolar yaşanmış ve bu ayaklanma tüm dünyaya SSCB’nin ideolojik olarak çöküşe girdiğini ve sınıf kimliğinin milli kimliğin üzerinde bir noktada düşünülmesini yanlış olacağını, bu nedenle sosyalist ideolojinin halkaları bir arada tutmak için yeterli olmadığını ve SSCB’de bir milliyetler meselesinin mevcut olduğunu göstermiştir (Başaran, 2017, s. 78). Jeltoksan olaylarını Türk medyası ve Türk kamuoyu dikkatle izlemiştir. 19 Aralık 1986 tarihinde Milliyet gazetesi konu hakkında “Sovyetler’de ilk gösteri” başlığını kullanırken (“Sovyetler’de ilk gösteri”, 1991), Güneş gazetesinin 20 Aralık 1986 tarihli haberinde Kazakistan’da yaşanan süreçte Rus istihbaratının izlerine değinilmiştir. Haberde Fransa’nın “La Liberation” gazetesinin Kunayev’in görevden uzaklaştırılmasındaki süreçte Gorbaçov’dan ziyade KGB ve “asker-sanayi bileşimi”nin etkin olduğunu ileri sürdüğü vurgulanmıştır (“Kazakistan’da KGB parmağı”, 1986). 20 Aralık 1986 tarihinde Tercüman gazetesinde süreç hakkında bilgi verilirken “Kazakistan’da milli tepki” başlığı kullanılırken (“Kazakistan’da milli tepki”, 1986), aynı tarihte Prof. Dr. Fahir Armaoğlu Tercüman gazetesindeki yazısında Almatı olayı ile ilgili olayların milli karaktere sahip olduğunu belirtmiştir (Armaoğlu, 1986). Ergun Göze de 20 Aralık 1986 tarihinde Tercüman Gazetesinde süreci “Kazakistan’da Türk milliyetçiliği gösterileri” başlıklı yazı ile incelemiştir. Göze, süreçle ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: “Şu hale bakınız... Rusya Türkiye’deki bölücülük hareketlerini destekleyip, Türk milliyetçilik hareketlerini destekleyip, Türk milliyetçilik hareketlerini kösteklemek isterken, Türk milliyetçiliği Alma-Ata sokaklarında patlar verdi... Yani Rus milliyetçiliğine cevap verdi. Allah Allah işe bakın siz... “Şamda vurduğum kılıcı, Halep’ten çıktı bir ucu” derler ya bu onu da geçti... Taksim meydanı nere? Alma-Ata nere? Ve şu da ortaya çıktı ki, bunca senelik zulüm rejimine rağmen milliyetçilik olmamıştır. Hele Türk milliyetçiliği... Komünizmin Türk milliyetçiliğinden bu kadar çok korkması da sebepsiz değilmiş efendim...” (Göze, 1986). 22 Aralık 1986 tarihinde Yılmaz Öztuna Tercüman gazetesinde yazdığı “Kazakistan’da olay” başlıklı yazısında Kazakistan’da nüfusun Türkler lehine değişmesinin Rusları rahatsız ettiğini belirtmekle birlikte “Her Sovyet milleti, gerçek cumhuriyetini oluşturmak isteyecektir. Bu iş, Sovyetler Birliği’nin içinde, hiçbir dış müdahalede olmaksızın cereyan edecektir. Diğer bütün devletlerde çok fazla her sahada büyük uzman kadrolarla çalışan Rus komünist liderleri, tarih kanunlarını elbette biliyorlar...” değerlendirmesinde bulunmuştur (Öztuna, 1986). 23 Aralık 1986 tarihinde yine Tercüman gazetesinde yayınlanan haberde Kazakistan’daki 1917, 1959, 1979, 1982 ve 1985 yıllarındaki ayaklanmalar hakkında bilgiler verilmiştir (“Kazakistan isyanlar ülkesidir”, 1986). Mehmet Ali Birand da 29 Aralık 1986 tarihinde Milliyet Gazetesinde süreci “Kazakistan’da temizlik” başlıklı yazı ile ele almıştır (Birand, 1986). Milliyet gazetesinin 21 Aralık 1986 tarihindeki haberde Kazakistan’da gerçekleşen öğrenci ayaklanmalarının SSCB yönetimi tarafından kanlı bir şekilde bastı-

rilması sonrasında New York Türk Dernekleri Federasyonu Birleşmiş Milletler Binası önünde süreci protesto etmek için karar aldığı, ABD’de yaşayan çok sayıda Türkistanlının SSCB’nin Türkistan coğrafyasını beş ayrı cumhuriyete bölerek yok ettiğini belirterek SSCB’yi suçlamıştır (“‘Milliyetçi ayaklanma’nın ardından Kazakistan’a sıkı denetim”, 1986). 23 Aralık 1986 tarihinde Hürriyet gazetesi Federal Almanya’daki Kazak öğrencilerin Kazakistan’da yaşanan olaylar sonrasında SSCB’nin baskı yapmasını protesto etmek amacıyla Bonn’daki Sovyet Büyükelçiliği karşısında protesto gösterisi gerçekleştirdiler (“Almanya’daki Kazak öğrencilerin protestosu”, 1986). Milliyet gazetesinin 2 Ocak 1987 tarihinde yayınladığı haberde Sovyet basınından bir haftalık yayın organı olan “Literaturnaya Gazeta”da Enver Alimcihanov isimli yazarın Almatı olaylarının detaylı şekilde anlattığını, Batı basını ve Milliyet’te süreç ile ilgili yer alan haberlerin artık SSCB basını tarafından da doğrulandığı vurgulanmıştır (“Kazakistan olayları doğru”, 1987). Mustafa Necati Özfatıra Türkiye gazetesinde 3 Ağustos 1987 tarihli “Kazakistan’da Rus Zulmü” başlıklı yazısında Gorbacov döneminde Ruslaştırmanın daha da arttığı, Kazakistan’ın bu konuda pilot bölge olarak seçildiği belirtilmiş ve Almatı olaylarına yer verilmiştir. Ayrıca yazar yazısında şu ifadeleri kullanmıştır: “Türk ve dünya kamuoyunun bilmediği bir şey vardır. Rusya’daki komünist rejim çarlık Rusyasıyla mukayese edilemeyecek kadar aşırı milliyetçidir. Sovyetler Birliğinde sanat, müzik, tarih, edebiyat, askerlik ve her sahada Rus milliyetçiliği hakimdir. Komünizm ise Rus milliyetçiliği ve emperyalizminin maskesidir.” (Özfatura, 1987). Ahat Andican da Ocak 1998 tarihinde ele aldığı yazısında “Bugün Alma Ata’da yaşanan olaylar yakın bir gelecekte Sovyetlerin diğer bölgelerinde de tekrarlanacaktır... Sistem açmaza girmiştir ve çöküş başlamıştır” tespitinde bulunmuştur (Andican, 2009, s. 524). Milliyet gazetesinin 21 Haziran 1989 tarihli haberinde Kazakistan’da yaşanan olaylar hakkında detaylı yer verilmiştir. Haber “Kazakistan’da 3 ölü” manşeti ile yayınlanırken haberde 3 kişinin öldüğü, 53 kişinin tutuklandığı olay ile ilgili SSCB tarafının süreci “ekonomik ve toplumsal” sebeplerle açıklamaya çalışıldığı, ancak Moskova’daki Batı çevrelerinin olayın asıl sebebinin Kazak halkının bölgede ekonomik olarak geri plana itilmesi olarak vurguladığı belirtilmiştir. Haberde Hazar Denizi’nin doğu kıyısında yer alan 120 bin kişilik bir nüfusa sahip Novi Uzen’de önemli petrol tesislerinin olduğu burada Rus uyruklu çalışanların daha yüksek maaşlarla yerleştirildiği, iyi işlere Rusların çağırıldığı ancak Kazakların işsiz kaldığı veya ikinci sınıf muameleye maruz kaldığı yer almıştır (“Kazakistan’da 3 ölü”, 1989). Yukarıdaki örneklerden görüldüğü üzere Türk basınında Almatı olayları dikkatle izlenmiştir. Bununla birlikte Türk siyasi karar alıcılarının, kamuoyunun ve medyanın Güney Kafkasya ve Orta Asya’ya dikkati daha çok 1990’lı yılların başı itibarıyla daha da yönelmiştir.

Türk kamuoyunda Türk dünyasına dikkatinin yönelmesinde en etkili olaylardan biri de şüphesiz ki 20 Ocak 1990 tarihinde SSCB ordusunun Bakü’de gerçekleştirdiği katliam olmuştur. 1990’lı yılların başlangıcında Ermenilerin giderek artan toprak taleplerini ve SSCB yönetimini protesto etmek isteyen binlerce Azerbaycanlı kişi

Bakü'nün Azadlık Meydanı'na toplanmaya başlaması sonrası mitingler başlamış, bu mitingleri bastırmak için SSCB ordusu Bakü'nün farklı bölgelerine girmesi sonrası aralarında kadın ve çocukların da yer aldığı 150 Azerbaycanlı sivil öldürmüştür, yüzlerce kişiyi yaralamıştır (Rehimov, 2025). Bakü'de gerçekleşen bu katliamlar Türk basınında da geniş yankı bulmuş ve Türk kamuoyu da süreci yakından takip etmiştir. Bazı örneklerle bakmak gerekirse; 20 Ocak 1990 tarihinde Hürriyet gazetesi "Kızılordu Azerilere ateş açtı", Türkiye gazetesi "Azeri direnişi Gorbaçov'u telaşlandırdı", başlığı atarken 21 Ocak 1990 tarihinde Türkiye gazetesi "Bakü'de binlerce ölü", 22 Ocak 1990 tarihinde Milliyet gazetesi "Azerbaycan yas tutuyor", aynı tarihte Türkiye gazetesi "Azeriler boyun eğmiyor" başlığı atmıştır (Şimşir, 2011, ss. 102, 103, 106, 108). 26 Ocak 1990 tarihinde ise Hürriyet gazetesi "Azerbaycan Ya Zafer Ya Ölüm Diyor" başlıklı haberde Bakü'de 20 Ocak'ta gerçekleşen katliamlar sonrasında kaos durumunun sürdüğü, SSCB tanklarının Azerbaycan halkını tehdit etmesine rağmen, Azerbaycan Türklerinin direnişi sürdüreceği, 25 Ocak günü 46 Azerbaycanlının daha tutuklandığı belirtilmiştir (Kiraz, 2022, s. 58). Bu süreçte dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Azerbaycanlıların Şii olduğunu vurgulaması ve "Türkiye'den ziyade İran'a daha yakındır" açıklaması Türkiye'de çok büyük tepki almış (Şimşir, 2011, ss. 174-175), sonrasında ise yaptığı açıklamada "Hata yaptım, Azeriler bizim özbeöz kardeşimizdir." diyerek yanıldığını itiraf etmekle birlikte (Eren, 2023, s. 71) "Sovyetler Birliği'nin iç işlerine karışmamız mümkün değildir" açıklamasında bulunurken (Narımanoğlu, 2023, s. 105) dönemin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz da konu ile ilgili TBMM'deki konuşmasında bu yaşanan süreci SSCB'nin iç işleri olarak değerlendirdiklerini vurgulamıştır (Açıklama hakkında bk. Şimşir, 2011, ss. 114-117). Bakü olayları sonrası Türk mediasında kamuoyunun tanıdığı birçok yazar da gazetelerde süreci ele almışlardır. Altan Öymen 22 Ocak 1990 tarihinde Milliyet gazetesinde "Görünmeyen gerçekler" başlıklı yazısında "Azerbaycan'ın sorunu bizimki gibi: Karşısındaki 'haksızlık', kendini 'haklı' gibi gösterebiliyor..." ifadelerine yer verirken (Şimşir, 2011, s. 109), Ergun Göze 23 Ocak 1990 tarihinde Türkiye gazetesinde "Glasnost delinmiş, Perestroyka ölmüştür..." yazısında Azerbaycan halkının direndiğini vurgulamıştır (Şimşir, 2011, s. 109), Hasan Pulur Milliyet gazetesinde 24 Ocak 1990 tarihinde "Sen de Türksen Men de Türkem" başlıklı yazısında SSCB ordusunun Azerbaycan'ı 70 yıl arayla ikinci kez işgal ettiğini ifade ettiğini vurgulamıştır (Şimşir, 2011, ss. 182-184). Bakü olayları sonrasında İstanbul'da beş bin kişi İstiklal Caddesi'ndeki SSCB Başkonsolosluğu önünde toplanarak gösteri yapmış ve 22 Ocak 1990 tarihinde Hürriyet gazetesinde bu gösteri ile ilgili "İstanbul'da Azeriler İçin Gösteri Yapıldı" başlığı atılmıştır (Akarslan, 2018, s. 95). 23 Ocak 1990 tarihinde Hürriyet gazetesinde "Azerbaycan Katliamı İçin Üç Günlük Yas" başlıklı haberde Kars'ta toplanan binlerce kişinin SSCB'yi eleştirmek amacıyla protesto mitingi yapıldığı, mitingde "Mehmetçik Bakü'ye" sloganlarının atıldığı ve Bakü katliamı sonrası Kars'ın Aralık ilçesinde 3 günlük yas ilan edildiği belirtilmiştir (Kiraz, 2022, s. 60). 27 Ocak 1990 tarihinde ise Hürriyet gazetesin-

de “Rusya ve Amerika Protesto Edildi” başlıklı haberde Bakü katliamı sebebiyle 26 Ocak tarihinde İstanbul, Ankara, Kayseri, Kars, Kahramanmaraş, Nevşehir ve Osmaniye’de gerçekleşen gösterilerde hem SSCB, hem de onlara destek duran ABD karşıtı mitingler düzenlendiği vurgulanmıştır (Narımanoglu, 2023, s. 117). Yukarıdaki örneklerden de görüldüğü üzere Bakü olayları ile birlikte Türkiye’nin farklı yerlerinden Azerbaycan’a destek yürüyüşleri başlamış, farklı Sivil Toplum Kuruluşlarından, üniversitelerden Azerbaycan’a destek mesajları gelmesi dikkat çekerken (Konu ile ilgili detaylı bilgi için bk. Şimşir, 2011, ss. 126-127; 132-135; 140-141) konu ile ilgili Prof. Dr. Ahat Andican Bakü olayları ile birlikte Türk toplumu Türk dış politikasına katılma arzusunu ilk defa ortaya koyduğunu, dönemin devlet yöneticilerinin Bakü olaylarının karşısında sessiz kalması sonrası büyük şehirlerde SSCB’ye karşı halkın gösterileri başladığını ve bu sürece paralel olarak, hükümetin Azerbaycan’a destek olması için baskı grupları oluşturduğunu belirtmiştir (Andican, 2009, s. 523).

Bu süreçte bir diğer dikkat çekici husus da Türkiye’nin Türk dünyasına bakışının ne olacağına dair yayınların çıkmaya başlaması olmuştur. Talat Halman Milliyet gazetesinde 12 Şubat 1990 tarihli “Komünizme Karşı Devrim” başlıklı yazısında SSCB’nin çöküş döneminde olduğunu, SSCB sonrası millet esasına dayanacak yeni devletlerin mevcut olacağını, Türkiye’nin SSCB hükümeti ile var olan ilişkilerini bozmadan bu süreci izlemesi gerektiğini belirtmiştir (Kurt, 2013, s. 127). 4 Eylül 1991 tarihinde Milliyet gazetesinin başyazarı Altan Öymen ele aldığı yazıda Türkiye’nin Türk Cumhuriyetlerini tanıması gerektiğini ifade ederken (Şimşir, 2021, s. 7), Atilla İlhan da 3 Haziran 1990 tarihinde Güneş gazetesinde “Hey Koca Türk” başlıklı yazısında Türkiye’nin dış Türklere destek vermesini savunmuş ve bu hamleyi “ırkçılık ve Turancılık” diye hedef alanlara “İnsanlıktır bu, insanlık” diye cevap vermiştir (Şimşir, 2011, ss. 182-184, 189). Türkiye Cumhuriyeti’nin 3 Eylül 1991 günü yaptığı açıklamada SSCB’den ayrılan üç Baltık Cumhuriyetinin bağımsızlıklarını tanıyacağını açıklaması sonrasında Türk Basını Azerbaycan ve diğer Türk Cumhuriyetleri ile ilgili “Türkiye Türkleri neden tanımıyor?” sorusunu seslendirilmekle birlikte (Şimşir, 2011, ss. 227-228), Türk basınında Türk Cumhuriyetlerinin tanınması gerektiğini ileri süren birçok gazete ve yazar olmakla birlikte tanınmanın birtakım sorunlar getireceğini dile getiren yazarlar da olmuştur (Konu hakkında bk. Şimşir, 2011, ss. 226-229). Bu süreçte Doğu Türkistanlı İsa Yusuf Alptekin Türkiye gazetesine verdiği açıklamasında “Türkiye, Azerbaycan’ın bağımsızlığını tanıyarak dünyadaki bütün esir Türkleri desteklediğini göstermelidir” demekle birlikte Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Başkanı Prof. Dr. Turan Yazgan da Türk Cumhuriyetlerinin hızlı bir şekilde tanınmasını beklediklerini ifade etmiştir (Üçüncü, 2018, ss. 556-557). 1991 yılı itibarıyla Türk kamuoyu Türkiye’nin Azerbaycan’ı bağımsız bir devlet gibi tanıması için de baskıların artması sonrasında dönemin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Safa Giray Azerbaycan’ın sorun yaşamayacaksa Türkiye’nin Azerbaycan’ı tanımaya hazır olduğunu, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan’da yaşayanların soydaşları olduğunu, Türkiye’nin bu ülkeleri tanıyan ilk ülke olmaya hazır olduğunun altını çizmiş ek

olarak Azerbaycanlıların SSCB'den zarar çekeceği endişesiyle Türkiye'nin şimdilik onları tanımamasını istemediklerini vurgulamıştır (Üçüncü, 2018, s. 557). Türkiye Cumhuriyeti bölgedeki süreci incelemek için Dışişleri Bakanlığı'ndan oluşturduğu heyetlerden birini 12-17 Eylül 1991 tarihlerinde Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan, Kazakistan, Tacikistan ve Türkmenistan'a göndermiştir (Aydın, 2001, s. 376). Türk Cumhuriyetlerini ziyaret eden heyet içerisinde yer alan Bilal Şimşir, Halil Akıncı ve Kurtuluş Taşkent dönüş sonrası raporlarında bölge ile ilgili detaylı raporlar sunarak Türk Cumhuriyetlerinin tanınması gerektiğini belirtmişlerdir (Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Şimşir, 2021). Bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri hızlıca Türkiye Cumhuriyeti ile ilişki kurmayı kararlaştırmıştır. Türkiye Cumhuriyeti de Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını kazanması sonrası sürece kayıtsız kalmamış kardeş Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmakla birlikte Türk Cumhuriyetlerinin uluslararası kurumlara katılması için de yardımlarını esirgemiştir (Saray, 2019, s. 455). Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlık süreci ve sonrasında Türk sivil sektör kurumları da Türk Cumhuriyetlerine dair etkinliklerini artırmıştır. Prof. Dr. Turan Yazgan'ın başkanlığını yürüttüğü "Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı" Kasım 1989'da Azerbaycan'ı ziyaret ederek, bilim, sanat ve iş dünyasından 100'e yakın kişiyi de Azerbaycan'a götürürken SSCB'nin kuruluşundan günümüze ilk kez yaşanan bu ziyareti, 1990 yılında Güney Sibirya'daki özerk Türk bölgeleri, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Kırım ve Moldova ziyaretleri izlenirken, bu ziyaretlerle birlikte SSCB'nin demirperde izlemini büyük oranda dağılmış, Türk ve Türk Cumhuriyetleri aydınları arasında sıkı bir iletişimin başlamasına sebep olmuştur (Andican, 2009, s. 526). Ek olarak, diğer bir önemli olay da Dr. Ahat Andican başkanlığındaki "Türkistan Araştırmaları Vakfı" tarafından gerçekleşmiştir. 3-5 Aralık 1990 tarihlerinde İstanbul'daki Atatürk Kültür Merkezi'nde yapılan Uluslararası Türkistan Kurultayı'na Türkiye ve diğer ülkelerde yaşayan Türkistan Diasporasının temsilcileri ilk defa böyle bir kurultay sebebiyle bir araya toplanmış, ayrıca SSCB'nin kuruluşundan itibaren ilk kez haricteki Türkistanlıların organizasyonluğundaki toplantıya Türkistan Cumhuriyetlerinden temsilciler gelmiş ve bu toplantıya Türk hükümeti ilk defa bakan seviyesinde katılarak temsil edilmiştir (Andican, 2009, s. 526).

	Azerbaycan	Kazakistan	Özbekistan	Kırgızistan	Türkmenistan
Bağımsızlığını kazandığı tarih	18 Ekim 1991	16 Aralık 1991	16 Aralık 1991	31 Ağustos 1991	27 Ekim 1991
Türkiye'nin tanıdığı tarih	9 Kasım 1991	16 Aralık 1991	16 Aralık 1991	16 Aralık 1991	16 Aralık 1991
Türkiye'nin diplomatik ilişkiler kurduğu tarih	14 Ocak 1992	2 Mart 1992	4 Mart 1992	29 Ocak 1992	29 Şubat 1992

Tablo 1. Kaynak: (Aydın, 2001, ss. 377-378)

Yukarıda vurgulandığı üzere Türkiye SSCB sonrası bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetlerini kısa sürede tanıdıktan sonra da Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin düzeyi Türk medyasında sıklıkla izlenilmiştir. Hürriyet gazetesinin 17 Aralık 1991 tarihli haberinde de dönemin Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin 16 Aralık 1991 tarihli toplantısında önemli bir adım atarak bütün Sovyet cumhuriyetlerini tanıma kararı aldığı bilgisi yer almıştır (“Sovyet Cumhuriyetlerinin tümünü tanıyoruz”, 1991). SSCB’nin çöküşü ile birlikte Türk karar alıcılarının Türk dünyası ile ilgili söylemleri de bu süreçte dikkat çekici düzeyde olmuştur. Bu süreçte Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel¹ tarafından “Adriya-tık’tan Çin Seddi’ne Türk Dünyası” sloganları sık sık kullanılırken, dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal²’da konuşmalarında “21. Yüzyıl Türklerin Yüzyılı” olacak ifadelerine yer vermiş, ayrıca Türk siyasi tarihinin en önemli isimlerinden biri olan ve Milliyetçi Hareket Partisi’nin (MHP) kurucu lideri Alparslan Türkeş de Türkiye’nin Türk dünyası politikalarında kritik bir konumda olmuş ve Süleyman Demirel’in Türk dünyası ziyaretlerindeki heyetin içerisinde yer almıştır (Konu ile ilgili detaylı bilgi için bk. Karakuzu, 2023, ss. 241-280).

Türkiye’nin Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını tanıması sonrasında da Türk basını süreci yakından takip etmiştir. 17 Aralık 1991 tarihinde Hürriyet gazetesindeki bir haberde dönemin Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov’un dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel’in görüşmesine de yer verilmiş, Kerimov’un Özal ile Demirel’e Özbeklerin ulusal giysisi olan cübbe, kuşak ve kepi giydirdiğini, Demirel’e “ağabey” diye hitap ettiği vurgulanmıştır (“Özbek Cumhurbaşkanı Demirel’e ‘Ağabey’ dedi”, 1991). 19 Aralık 1991 tarihinde Mehlika Türkmenoğlu Hürriyet gazetesinde ele aldığı haberde Özbekistan Dışişleri Bakanı Shahlo Mahmudova hakkında bilgilere yer vermiş ve “Kerimov’un sağ kolu” başlığı kullanmıştır (Türkmenoğlu, 1991). Aynı gün Hürriyet gazetesinde İslam Kerimov’un Türk halklarının birleşmesi çağrısını tekrar vurguladığı da belirtilmiştir (Kerimov: ‘Türkler Birleşsin’, 1991). Bu gibi haberler Türk medyasının Türk Cumhuriyetlerindeki karar alıcıları da detaylı şekilde incelediğini bize göstermektedir. Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye Cumhuriyeti’nden bu dönem askeri konuda da yardım istediği basında yer almıştır. Fatih Çekirge tarafından 18 Aralık 1991 tarihinde Hürriyet gazetesinde yayınlanan haberde Türk Cumhuriyetleri arasında ortak para, ortak alfabe, Türk-Orta Asya Bankası gibi meselelerde adımlar atıldığına dair meselelere değinilirken “Öte yandan, Sovyetler Birliği’nden ayrılarak bağımsızlıklarını ilan eden Türk cumhuriyetleri Türkiye’de alanlarında tecrübe sahibi, emekli olmuş, üst düzey bürokrat, vali, emniyet müdürü ve subayların gönderilmesini istedi. Gelen teklifte, Türkiye’de emekli olmuş bu görevlilerin, Türk cumhuriyetlerinde yeni oluşturulmaya çalışılan devlet sistemini kurma konusunda büyük yardımları olacağı belirtilerek, bu kişilerin de gelir elde

1 Süleyman Demirel’in Orta Asya politikası hakkında detaylı bilgi için bk. Yaş, 2023, ss. 93-141.

2 Turgut Özal’ın Orta Asya politikası hakkında detaylı bilgi için bk. Eren, 2023, ss. 63-92.

etmelerinin sağlanacağı kaydedildi” ifadelerine de yer verilmiştir (Çekirge, 1991a). 20 Aralık 1991 tarihinde Hürriyet gazetesinde Sezai Şengün tarafından yayınlanan haberde dönemin Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanı Nevzat Ayaz’ın açıklamalarına yer verilmiştir. Haberde Ayaz’ın, Türk Cumhuriyetlerinin kendi ordusunu kurmak istediklerinin, bu bağlamda askeri eğitim başta olmakla birçok konuda Türkiye’nin yardım konusunda kararlı olduğu ifadelerini kullandığı, Türkiye’nin süreci yakından takip ettiğini, “başta Azerbaycan olmak üzere, diğer Türk Cumhuriyetlerini bu tecrübeden yararlandırabiliriz. Özellikle askeri eğitim konusunda kendilerine imkan tanıyabiliriz.” dediği vurgulanmıştır (Şengün, 1991). Hürriyet gazetesinin bu dönem Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye’ye yaptığı ziyarette dikkat çektiği mesele bu cumhuriyetlerin bayraklarında orak çekiç olup olmadığı üzerinedir. 18 Aralık 1991 tarihli Hürriyet gazetesi haberinde dönemin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile dönemin Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov’ın birlikte yedikleri yemekte Sovyet marşının çalınmadığı, Sovyet bayrağının asılmadığının altı çizilmiş, bundan sonra Türk Cumhuriyetleri ile gerçekleşen görüşmelerde Ankara’daki Sovyet büyükelçisinin yer almayacağı da vurgulanmıştır (“Çankaya protokolünden ‘Orak-çekiç’ çıkarıldı”, 1991). Ayrıca dönemin Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov’un Türkiye’deki temaslarında SSCB’nin Ankara Büyükelçisi Albert Çernişev’in katılmasını istememesi de Türk basınının gözünden kaçmamıştır (Utkan, 1991). 23 Aralık 1991 tarihli Hürriyet gazetesinin dönemin Kırgızistan Cumhurbaşkanı Asker Akayev’in dört günlük resmi Ankara ziyareti ele alınmıştır. Gazetede habere göre Ankara’daki eski SSCB Büyükelçiliğinde kırmızı üzerine orak çekiçli bayrağın Moskova’nın emri ile indirildiği, milli marşların çalınmadığı, yalnızca Türk ve Kırgız bayraklarının kullanıldığı askeri törende Akayev’im onu karşılayan şeref kıtasını Türkçe “Merhaba kahraman Türk askeri” diye selamladığı, iki Türk halkı arasında koparılmış olan bağları tekrar oluşturmak ve geliştirmeyi hedeflediğinin altını çizen Akayev’in şu ifadeleri de gazetede habere yer almıştır: “İlişkilerimizde, Türkiye’nin özel bir yeri vardır. Sayın Özal’ın idaresi altında Türkiye’nin gerçekleştirdiği başarılar, bizim rehberimizdir.” (“Merhaba kahraman Türk askeri”, 1991). 25 Aralık 1991 tarihinde Fatih Çekirge Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığının Türkiye’de farklı tartışmalara yol açtığını belirten bir haberi ele almıştır. SSCB sonrası Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığı sonrası Cumhurbaşkanlığı forsun da Türk cumhuriyetlerinin simgesi olan 16 yıldıza ek olarak yenilerin ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin (KKTC) eklenmesi ile yıldız sayısının 22’ye çıkarılacağı vurgulanmıştır. Ancak bu konuda tartışmalar olmuştur. Forstaki yıldız sayısının artırılmasına karşı çıkanlar “Tarihdeki Türk devletleri için geçerli olan bu sembolde değişiklik yapmak anlamsızdır. Çünkü forsdaki yıldızların 16’sı geçmişteki Türk devletlerini simgeliyor. Yalnızca son bağımsız Türk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti, ortadaki güneş sembolüyle tanımlanıyor. Bugün var olan 6 Türk devleti de oraya konulursa Pan-Türk hareketi olarak algılanabilir. Bu ayrıca çok önemli bir siyasi karardır.” diye belirtirken yıldız sayısının artırılmasını savunanlar ise “Cumhurbaşkanlığı Forsu’nun ortasında-

ki büyük yıldız (Güneş), yaşayan son bağımsız Türk devletini göstermektedir. Oysa artık yaşayan 5 Türk Cumhuriyeti daha doğmuştur. Üstelik bayraklarına da Ayyıldız koyacaklardır. Bunlara bir de KKTC katılırsa 6 bağımsız Türk devleti daha ortaya çıkmıştır. Eğer Cumhurbaşkanlığı Forsu tüm Türk devletlerini içeriyorsa, bu cumhuriyetlerin sayısı kadar daha yıldız eklenmelidir. Üstelik Türkiye Cumhuriyeti yaşayan Türk devleti olarak forsta görünmektedir. Öyleyse yaşayan diğer Türk devletleri de buraya eklenmelidir. Türkiye bu devletlerin bağımsızlıklarını tanımıştır, diğer birçok ülke de tanımaya başlamışlardır. Devletleri tanıyıp, bu gerçeği tarih boyunca kurulmuş Türk devletlerini simgeleyen Cumhurbaşkanlığı Forsu'na yansıtmamak yanlış-tır.” cümlelerini kullanmıştır (Çekirge, 1991b).

Türk basını bu süreçte yabancı basının ve uzmanların süreci nasıl değerlendiklerine dair de çalışmalar yapmıştır. 13 Kasım 1991 tarihinde Artun Ünsal'ın dünyaca ünlü Ortadoğu ve İslam uzmanı ABD'li Prof. Dr. Bernard Lewis ile Orta Asya Cumhuriyetlerine dair röportaj yayınlanmıştır. Bu röportajda Lewis SSCB sonrası bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri için “laik, demokratik ve ekonomik açıdan liberal Türkiye modelinin”, İran ve Suudi Arabistan modellerine göre daha çok etkili olacağını ve bu sürecin Rusya'nın çıkarlarına da uyacağını vurgulamıştır. Ek olarak, Lewis bu süreçte Türk Cumhuriyetlerinin hangi modele daha yaklaşacağı sorusuna bu konuda ilk belirleyici göstergenin Alfabe meselesi olacağını altını çizerken, Türk Cumhuriyetleri arasında da ekonomik farkların belirgin olduğunu ve Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile ilişki kurarken ihtiyatlı davranması gerektiğini sebep olarak da “çünkü onların ağabeye değil, kardeşe ihtiyacı var” diyerek açıklamıştır (Ünsal, 1991). Nerdun Hacıoğlu'nun 23 Aralık 1991 tarihinde Hürriyet gazetesinde “Sovyetlerin yerine kurulan yeni devletin liderleri coşku içinde ‘Zincirlerimizden Kurtulduk’” başlıklı yazısında SSCB'nin çöküşü sonrası Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile ilişkisi sebebiyle bölgede son derece mühim bir konuma geldiğinin altını çizmiş, İngiliz Sunday Telegraph Gazetesinin “Türkiye, bölgede gücün anahtarını elinde tutuyor” başlıklı haberine yer vererek haberde ABD'nin Türkiye'nin şu ana kadar Orta Asya'daki cumhuriyetleri laik ve Batılı bir siyaset takip etmesine teşvik etmesi sebebiyle memnuniyet duyduğunun belirtildiğini ifade etmiştir (Hacıoğlu, 1991). Hürriyet gazetesinin 19 Ocak 1992 tarihli haberinde eski ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'in dönemin ABD Başkanı George Bush'un bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetlerini tanımamasını eleştirdiği Washington Post'taki “Bir imparatorluğun yeniden canlandırmayalım” başlıklı yazısından bahsedilmiştir (“ABD'nin, Türk Cumhuriyetleri tavrına tepki”, 1992). 25 Ocak 1992 tarihinde Hürriyet gazetesinde dönemin devlet bakanlarından Gökberk Ergenekon'un ABD'nin Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını tanımama kararından vazgeçerek tanımaya hazırlandıklarını açıklamasına yer verilmiştir (“ABD, Türk Cumhuriyetlerini tanıyacak”, 1992). Muammer Elveren'in 3 Şubat 1992 tarihli Hürriyet gazetesindeki haberinde dönemin Türkiye Cumhuriyet Başbakanı Süleyman Demirel ile Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan Cumhurbaşkanlarını ile Davos'ta buluşmasına yer vermiştir.

Demirel'in bu üç ülke lideri ile çektiği fotoğraf gazetede Demirel'in dediği gibi "Yüz yıl geciken fotoğraf..." başlığı ile yer alırken görüşmede "kültürü, dili, dini bir olan bizleri birbirine yaklaştırdığı için, Başbakan Süleyman Demirel Ağabey'e teşekkür ederim" ifadelerini kullanan dönemin Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un Demirel'e el işlemeli bir kutuyu üç ülkenin de lideri adına armağan olarak verdiği ve "Bu sandıkta size yüreğimizi sunuyoruz. Ne zaman isterseniz alın açın." dediği belirtilmiştir (Elveren, 1992). Sedat Ergin'in 5 Şubat 1992 tarihinde Hürriyet gazetesinde ele aldığı yazısında ABD'nin insan hakları ile demokrasi meselelerinde güven verecek şekilde adımlar atmadığı için kara listeye yerleştirdiği Orta Asya Cumhuriyetleri'nden üçünü (Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan) tanımak için ABD Dışişleri Bakanı James Baker'in ziyaret edeceği açıklanmıştır (Ergin, 1992). 17 Şubat 1992 tarihinde dönemin ABD Ankara Büyükelçisi Morton Abramowitz'in açıklamalarına yer verilmiştir. Abramowitz Türkiye'nin Orta Asya konusundaki adımları ile ilgili "Türkiye'nin kaderi Orta Asya değildir" diyerek "Panturanizm" ideolojisinden endişeli olduğunu ifade ederek Türkiye'nin Orta Asya'ya uyguladığı açılımları desteklemekle birlikte, "model rolü" nün Türkiye'nin Batı ile entegrasyona dair nihai amaçlarında sapmaya yol açmaması gerektiğini, Türkiye'nin kaderinin Batı olduğunu dile getirmiştir ("Abramowitz: Türkiye'nin kaderi Orta Asya değil", 1992).

Bu dönem yayınlanan haberler sadece devletlerarasındaki ilişkilerle sınırlı kalmamıştır. 20 Kasım 1991 tarihinde ise Hürriyet gazetesinin haberinde SSCB'nin 12 farklı bölgesinden gelen 27 dilbilimcinin daha iyi anlaşabilmeleri için Ortak Türk Alfabeti sürecini ele almak istediklerini ve bunun için İstanbul'a geldikleri vurgulanmış, dilbilimcilerin, "Üç değişik alfabe türü kullanıyordu. Oluşturulacak ortak alfabe sonucu, birbirimizi daha iyi anlayıp yayınları daha iyi takip etme imkanı bulacağız. Böylece, daha kaynaşmış olacağız" açıklaması da vurgulanmıştır ("Bütün Türklere ortak alfabe"..., 1991). Ayrıca Türk dünyası arasındaki toplumsal gelişmelere de zaman zaman yer verilmiştir. Örnek verecek olursak 26 Mayıs 1992 tarihinde Mesude Demir Moğolistan'dan yaşları 70-80 arasında olan 17 Kazak hacı adayının İstanbul'a gelerek daha önce Türkiye'ye göç eden soydaşları ile hasret giderdiğini, İstanbul'da soydaşlarının yoğun olarak yaşadığı Güneşli Evren Mahallesi'ndeki Kazakkent Camii'nde tören gerçekleştiğini ve bu törende Türkçe ve Kazakça şiirler okunduğunu Hürriyet gazetesinde haberleştirmiştir (Demir, 1992). Nilufer Yalçın'ın 31 Mayıs 1992 tarihinde Milliyet gazetesinde Özbekistan'daki İslami anlayış sürecini ele aldığı yazısı dikkat çekici düzeyde önemlidir. Tacikistan'dan gelen Özbek molla ile konuşmasında Özbek mollalarının azımsanmayacak kısmının Özbekistan'da İslami rejimi arzuladığını belirten Yalçın, Özbekistan'da yeraltı faaliyetleri yürüten İslami Uyanış (Rönesans) Partisi'nden bahsetmiş, Moskova'da siyasi parti olarak kendini kayıt yaptıran bu partinin bütün Orta Asya Cumhuriyetlerinde yasaklandığı, Özbeklerin bütün dini partileri illegal olarak ilan edilmesinden ve din adamlarının meclise girmelerinin yasaklandığı ifade edilmesinden, Özbekistan yönetiminin Tacikistan'daki İran taraftarı akımlar ile Tacikistan'daki siyasi bunalım sürecinden çekindiğinden bahset-

miştir. Ayrıca 70 yıllık SSCB dönemindeki baskı sebebiyle hem dini hem de milli kimliğin yok edilmeye çalışıldığı vurgulanan yazıda bölge insanların Türk olduklarını diyemedikleri, diyenlerin ırkçı diye suçlanarak ceza aldığı belirtilmiştir (Yalçın, 1992). Konu ile ilgili Prof. Enver Agzam'ın "Bana Enver Paşa'nın adını koydu diye babama yapmadıkları eziyet kalmamış" açıklamaları yazıda yer alırken, Taşkent'teki Türk Kültür Merkezi'ni yöneten, Özbek Medeniyet Vakfı'nın Başkanı M. Ali Mahmudov da Türkiye'den gelecek kültür desteği ile İslami köktendinciliğine karşı milli kimlik ve kültürün geliştirilmesinin bir panzehir etkisi yaratacağını dönemin Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'a Türk tarihi hakkında rapor verdiğini, Özbeklerin de Türk kökenli olduğunu herkesin bilmesi gerektiğini, 28 kavim halinde yaşayan 250 milyon Türk'ün kökünün bir olduğunu, vaktin ortak Türk dili yaratmak için çalışmalar yürüttüğünü vurgulamıştır (Yalçın, 1992). Arda Kayar tarafından Hürriyet gazetesinde 7 Haziran 1992 tarihinde yayınlanan haberde dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü'nün Türk Cumhuriyetleri AGİK parlamento heyetleri ile görüşen İnönü'nün kendisine armağan edilen Tacikistan ve Özbekistan yerel kıyafetleriyle, "Karakalpak" isimli saz armağan edilmiş ve İnönü Özbekistan yerel giysisi giyinerek "Karakalpak" sazını eline almıştır (Kayar, 1992).

Milliyet gazetesinin 17 Haziran 1992 tarihli haberinde Azerbaycan ve Orta Asya'dan gelen 29 diplomatın Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nda eğitime başlandığı belirtilmiştir. Haberde Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'dan gelen diplomatların Anıtkabir'i ziyaret etmesi sonrasında Dışişleri Bakanlığı'nda eğitime başlandığı ifade edilmiştir. Ayrıca 1 aylık eğitim sürecinde diplomatlara kuramsal ve uygulamalı eğitim verileceği bu bağlamda 35 ayrı konunun işlendiği konferanslar verileceği, uygulamalı ve staj niteliğinde 40 saatlik eğitim programı yapılacağı da açıklanmıştır. Ek olarak, konferanslar arasında "Diplomasinin Gelişimi", "Osmanlı Diplomasisi", "Kıbrıs Sorunu", "Avrupa Topluluğu ve Türk dünyası" başlıklı konular yer alırken, NATO, AGİK, BM, Avrupa Konseyi, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı gibi uluslararası örgütler ve dönemin güncel uluslararası konuları da yer almıştır ("Türk diplomatlar eğitimde", 1992). Selin Çağlayan'ın Hürriyet gazetesinde yayınladığı 29 Ekim 1992 tarihli haberinde Ankara'da Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'ın büyükelçiliklerinin 30-31 Ekim tarihlerinde gerçekleşecek Türk Zirvesi için Ankara'ya gelecek 4 ülkenin cumhurbaşkanları tarafından açılacağı belirtilmiştir. Ayrıca, haberde Atatürk tarafından 1921 yılında Azerbaycan'ın ilk Büyükelçiliği açıldığı, Atatürk'ün Azerbaycan'ın bayrağını kendi elleriyle göndere çektiğini, çok heyecanlı konuşma yaptığı 2 Kasım tarihinde gerçekleşecek açılışa da aynı heyecanın yaşatılmaya çalışılacağı bilgisi yer almıştır (Çağlayan, 1992).

Yukarıdaki örnekler üzerinden görüldüğü gibi Türk basını bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri hakkında detaylı şekilde incelenmiş, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile yakınlaşması gerektiğine yakın manşetler atılmıştır. Bununla birlikte şunu da belirtmek gerekir ki, Türk kamuoyu ve medyasının bu süreçte en çok takip ettiği

meseleler arasında Azerbaycan toprağı olan Karabağ'ın 1991-1994 yılları arasında Ermenistan tarafından işgal süreci olmuş ve bu süreç Türk karar alıcıları, medyası ve kamuoyu için en önemli gündem meselelerin başında gelmiştir. Türk basınında Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığı dikkatle takip edilmiş ve kamuoyunun başta Azerbaycan olmakla Türk Cumhuriyetleri meselesinde ilgili olduğu görülmüştür.

Sonuç

Dış politikada kamuoyu ve basın faktörünü her zaman etkin bir role sahip olacağı bir gerçektir. Özellikle, günümüz çağda dijitalleşmenin artması ile basın ve medyanın büyük değişime uğraması bilginin hızlı bir şekilde yayılması ile toplumların algılarını etkilemenin daha kolay olduğu bir çağda kamuoyu ve dış politika dengesi daha hassas bir sürece girmektedir. 1990'lı yıllara baktığımız zamanda da Türk kamuoyunun Türk dünyası üzerine hassasiyeti olduğu görülürken özellikle Azerbaycan daha çok ön plana çıkmıştır. Sınırların yakın olması, tarihteki kardeşlik ilişkileri ve yakın işbirliği, 20 Ocak 1990 tarihinde SSCB ordusu tarafından gerçekleşen Bakü Katliamı, 1991-1994 yıllarında Ermenistan'ın Azerbaycan toprağı olan Karabağ'ı işgali gibi acı olaylar Türk kamuoyunda diğer Türk Cumhuriyetlerine nazaran Azerbaycan'ın bu süreçte daha da ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Ancak bununla birlikte Türk medyasında Türkistan coğrafyasındaki Türk Cumhuriyetlerindeki gelişmeler ve Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri üzerinde detaylı şekilde durulmuştur. Türk kamuoyunun özellikle Azerbaycan'daki gelişmelere kayıtsız kalmaması, Türk dünyasına olan ilginin her gün daha da artması ve medyada Türk dünyasına olan ilginin yükselmesi gibi faktörler de dönemin Türkiye Cumhuriyeti karar alıcılarının Türk Cumhuriyetleri ile ilgili politikalarına olumlu etki etmiştir. Günümüze geldiğimiz zaman da Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasında öncelikli alanlardan biri Türk dünyasıdır. Özellikle, 27 Eylül-10 Kasım 2020 tarihlerinde Azerbaycan'ın II. Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'ı mağlup ederek işgal altında olan Karabağ'ı kurtarması ve Türkiye'nin bu süreçte Azerbaycan'a etkin siyasi ve askeri teçhizat desteği önemli rol oynaması, 12 Kasım 2021 tarihinde Türk Keneşi'nin isminin değişerek Türk Devletleri Teşkilatı olması ve günümüze kadar devam eden süreçte Türk dünyası entegrasyonunun hızlı şekilde yükselmesi de Türk kamuoyunun Türk dünyasına yönelik ilgisini artırmaktadır.

Kaynakça

- “ABD'nin, Türk Cumhuriyetleri tavrına tepki”. (1992, 19 Ocak). *Hürriyet Gazetesi*, s. 15.
- “ABD, Türk Cumhuriyetlerini tanıyacak”. (1992, 25 Ocak). *Hürriyet Gazetesi*, s. 14.
- “Abramowitz: Türkiye'nin kaderi Orta Asya değil”. (1992, 17 Şubat). *Hürriyet Gazetesi*, s. 22.
- Akarslan, Z. (2018). *Azerbaycan'da bağımsızlığa giden süreçte 20 ocak 1990 olayları ve sonuçları* (Tez No. 527610) [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

- Akıllı, E. (2013). *Türkiye’de Devlet Kimliği ve Dış Politika*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Allison, G. T. (1969). Conceptual models and the cuban missile crisis. *American Political Science Review*, 63(3), 689-718. DOI: <https://doi.org/10.2307/1954423>
- “Almanya’daki Kazak öğrencilerin protestosu”. (1986, 23 Aralık). *Hürriyet Gazetesi*, s. 10.
- Andican, A. A. (2009). *Osmanlı’dan günümüze Türkiye ve Orta Asya*. Doğan Kitap.
- Armaoğlu, F. (1986, 20 Aralık). “Kazakistan ayaklanması”. *Tercüman Gazetesi*, s. 4.
- Aydilek, E. (2021). *Devlet üzerine/Tarihsel, kavramsal, ontolojik ve kuramsal tartışmalar*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Aydın, M. (2001). Kafkasya ve Orta Asya’yla ilişkiler. B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt II* (Ciltli) içinde (1. Baskı, ss. 366-439). İletişim Yayınları.
- Başaran, D. (2017). Jeltoksan Ayaklanması ve Bu Ayaklanmanın Kazakistan’ın Bağımsızlığındaki Rolü. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 57-88.
- Bayram, Y. (2011). Liberal demokrasilerde medya ve kamuoyunun dış politika karar alma sürecine etkisi. *İletişim Dergisi*, 2(2), 68-80.
- Bendor, J. ve Hammond, T. H. (1992). Rethinking Allison’s models. *The American Political Science Review*, 86(2), 301-322. DOI: <https://doi.org/10.2307/1964222>
- Birand, M. A. (1986, 29 Aralık). “Kazakistan’da temizlik”. *Milliyet Gazetesi*, s. 11.
- “Bütün Türklere ortak alfabe”. (1991, 20 Kasım). *Hürriyet gazetesi*, s. 32.
- Çağlayan, S. (1992, 29 Ekim). “4 cumhuriyetten büyükelçilik...” *Hürriyet Gazetesi*, s. 24.
- “Çankaya protokolünden ‘Orak-çekic’ çıkarıldı.” (1991, 18 Aralık). *Hürriyet Gazetesi*, s. 25.
- Çekirge, F. (1991a, 18 Aralık). “Türk Ortak Pazarı’na ilk adım”. *Hürriyet Gazetesi*, s. 25.
- Çekirge, F. (1991b, 25 Aralık). “Fors’ta yıldız tartışması”. *Hürriyet Gazetesi*, s. 25.
- Demir, M. (1992, 26 Mayıs). “Kazak hacı adayları hasret giderdi”. *Hürriyet Gazetesi*, s. 33.
- “Özbek Cumhurbaşkanı Demirel’e ‘Ağabey’ dedi”. (1991, 17 Aralık). *Hürriyet Gazetesi*, s. 25.
- Elveren, M. (1992, 3 Şubat). “Davos’ta, ‘Türk Zirvesi’”. *Hürriyet Gazetesi*, s. 19.
- Eren, E. (2023). Turgut Özal’ın Orta Asya politikası: 21’inci asır Türkiye’nin ve Türklerin Asrı. F. Türk ve S. Z. Yaş (Eds.), *Söylemler ve eylemler bağlamında Türk siyasi liderlerin Orta Asya Politikaları* içinde (1. Baskı, ss. 63-92). Nobel Bilimsel Eserler.
- Ergin, S. (1992, 5 Şubat). “Baker, Orta Asya yolcusu”. *Hürriyet Gazetesi*, s. 16.
- Goldstein, J. S. ve Pevehouse, J. C. (2013). *International Relations/2013–2014 Update (10th ed.)*. Pearson Education.
- Gönlübol, M. (1968). Kamu Oyu ve Dış Politika. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 23(04), 87-110 https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001040
- Göze, E. (1986, 20 Aralık). “Kazakistan’da Türk milliyetçiliği gösterileri”. *Tercüman Gazetesi*, s. 5.

- Güleç, C. (2018). Dış politika analizinde karar verme süreci ve karar verme modelleri. Çanak-kale *Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 79-102. <https://doi.org/10.31454/usb.41984>
- Gülmez, S. ve Gülmez, D. B. (2022). Dış politika analizi: Teorik yaklaşımlar. Coşkun, B.B. ve İnan, R. (Der.), *Dış Politika Analizi: Konu, kuram, yöntem* içinde (2. Baskı, ss. 13-40). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gündoğdu, S. (2023). Dış Politikada karar verme süreci ve modelleri bağlamında Bürokratik Politika Modeli örneği olarak Cumhurbaşkanlığı Güvenlik ve Dış Politikalar Kurulu. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (59), 226-251. <https://doi.org/10.53568/yyusbed.1244234>
- Gürel, N. (2018). Dış politika analizi ve uluslararası ilişkiler disiplininin sorunlarına katkıları üzerine bir inceleme. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 1-17. <https://doi.org/10.25272/j.2149-8539.2018.4.3.01>
- Hacıoğlu, N. (1991, 23 Aralık). Sovyetlerin yerine kurulan yeni devletin liderleri coşku içinde ‘Zincirlerimizden Kurtulduk’. *Hürriyet Gazetesi*, s. 14.
- Hasanzadeh, V. (2024). *Türk dünyası entegrasyonu&Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkilerinin entegrasyon teorileri çerçevesinde değerlendirilmesi*. Nobel Bilimsel Eserler.
- Hudson, V. (2016). Dış politika analizinin tarihi ve evrimi. S. Smith, T. Dunne ve A. Hadfield (Eds.), *Dış Politika /Teoriler, Aktörler, Örnek Olaylar* (Çev. Uslu, N.) içinde (1. Baskı, ss. 13-34). Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.
- İpek, Ö. (2018). Dış Politikada Medyanın Rolü. *Lectio Socialis*, 2(2), 153-161.
- Kara, A. (1997). *Kazakistan'da 1986 Almatı olaylarının içyüzü ve etkileri* (Tez No. 95610011) [Yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Kara, F. (2012). Almaatada 1986 Aralık Olayları: Jeltoksan. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 7(4), 417-426. DOI: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3975>
- Karaduman, M. ve Duru, M. E. (2022). Dış politikada kamuoyu oluşumu: Türkiye-Hollanda Diplomatik Gerginliğinin Hürriyet, Sabah ve Sözcü gazetelerindeki Sunumunun İncelenmesi. *BŞEÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 134-151. <https://doi.org/10.33905/bseusbed.1094255>
- Karakuzu, T. (2023). Esir Türkler söyleminden bağımsız devletlere Alparslan Türkeş'in Orta Asya politikası. F. Türk ve S. Z. Yaş (Eds.), *Söylemler ve eylemler bağlamında Türk siyasi liderlerin Orta Asya Politikaları* içinde (1. Baskı, ss. 241-280). Nobel Bilimsel Eserler.
- “Kazakistan'da KGB parmağı”. (1986, 20 Aralık). *Güneş gazetesi*, s. 8.
- “Kazakistan'da milli tepki”. (1986, 20 Aralık). *Tercüman gazetesi*, s. 4.
- “Kazakistan isyanlar ülkesidir”. (1986, 23 Aralık). *Tercüman gazetesi*, s. 4.

- “Kazakistan olayları doğru”. (1987, 2 Ocak). *Milliyet gazetesi*, s. 7.
- “Kazakistan’da 3 ölü”. (1989, 21 Haziran). *Milliyet Gazetesi*, s. 4.
- Kayar, A. (1992, 7 Haziran). “Özbek’ İnönü...” *Hürriyet Gazetesi*, s. 29.
- “Kerimov: ‘Türkler Birleşsin’”. (1991, 19 Aralık). *Hürriyet Gazetesi*, s. 22.
- Kiraz, R. (2022). *Azerbaycan bağımsızlık mücadelesinin Türk basınına yansımaları (1988-1991)* (Tez No. 761864) [Yüksek lisans tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Kurt, H. (2013). *Türk cumhuriyetleri’nin bağımsızlık süreçleri ve Türk basınına yansımaları (1985-1993)* (Tez No. 339225) [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1980). “Dış Politika” Nedir? Türkiye’deki Dünü ve Bugünü. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 35(01). 309-335. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001394
- “Merhaba kahraman Türk askeri”. (1991, 23 Aralık). *Hürriyet Gazetesi*, s. 21.
- “Milliyetçi ayaklanma”nın ardından Kazakistan’a sıkı denetim (1986, 21 Aralık). *Milliyet Gazetesi*, s. 5.
- Narımanoğlu, B. (2023). *Azerbaycan’da yaşanan 20 Ocak 1990 katliamı ve Türkiye* (Tez No. 840035) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Özfatura, M. N. (1987, 3 Ağustos). Kazakistan’da Rus zulmü. *Türkiye Gazetesi*, s. 5.
- Öztuna, Y. (1986, 22 Aralık). Kazakistan’da olay. *Tercüman Gazetesi*, s. 9.
- Rehimov, R. (2025, 20 Ocak). “Azerbaycan’da ‘Kanlı Ocak’ kurbanları anılıyor”. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycanda-kanli-ocak-kurbanlari-aniliyor/3455895>
- Saray, M. (2019). *Yeni Türk Cumhuriyetleri tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- “Sovyet cumhuriyetlerinin tümünü tanıyoruz”. (1991, 17 Aralık). *Hürriyet Gazetesi*, s. 25.
- “Sovyetler’de ilk gösteri”. (1986, 19 Aralık). *Milliyet Gazetesi*, s. 12.
- Şengün, S. (1991, 20 Aralık). “Türk cumhuriyetlerine askeri yardım...” *Hürriyet Gazetesi*, s. 27.
- Şimşir, B. N. (2011). *Azerbaycan*. Bilgi Yayınevi.
- Şimşir, B. N. (2021). *Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetlerine yapılan ziyaretler hakkında rapor (12-29 Eylül 1991)*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Türk, F. ve Karakuzu, T. (2023). Kurumsallaşp kurumsallaşamama ikilemin de Türkiye’nin Orta Asya politikası. F. Türk ve S. Z. Yaş (Eds.), *Söylemler ve eylemler bağlamında Türk siyasi liderlerin Orta Asya Politikaları* içinde (1. Baskı, ss. 1-61). Nobel Bilimsel Eserler.
- “Türk diplomatlar eğitimde” (1992, 17 Haziran). *Milliyet Gazetesi*, s. 12.

- Turgut, K. B. (2020). 1957 Suriye krizi: Bürokratik karar modeli üzerinden Türk Dış Politika-sının Analizi. *Business Economics and Management Research Journal*, 3(1), 1-10.
- Türkmenoğlu, M. (1991, 19 Aralık). “Kerimov’un sağ kolu...” *Hürriyet gazetesi*, s. 29.
- Utkan, A. (1991, 17 Aralık). Özbek Lideri’nden Çernişev’e tepki. *Hürriyet Gazetesi*, s. 25.
- Üçüncü, U. (2018). Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının Türk kamuoyunda yankıları. M. A. Kireççi (Ed.), *Türk Cumhuriyetlerinde bağımsızlık ve devlet inşaa süreci içinde* (1. Baskı, ss. 551-584). Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları.
- Ünsal, A. (1991, 13 Kasım). “‘Türkiye, ağabey değil kardeş olsun...’” *Hürriyet gazetesi*, s. 14.
- Yalçın, N. (1992, 31 Mayıs). “Atayurt Özbekistan/İslam Rönesansı nereye kadar?” *Milliyet gazetesi*, s. 16.
- Yalçın, R. (2021). Dış politika analizinde geleneksel realist teoriyi sorgulayan yaklaşımların ortaya çıkışı üzerine bir inceleme. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(2), 878-893.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Vusal Hasanzadeh %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Vusal Hasanzadeh 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.